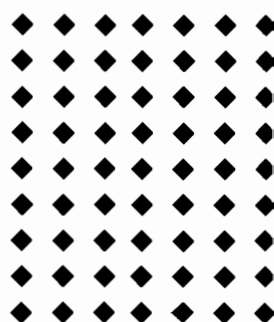
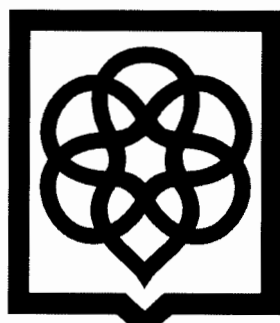
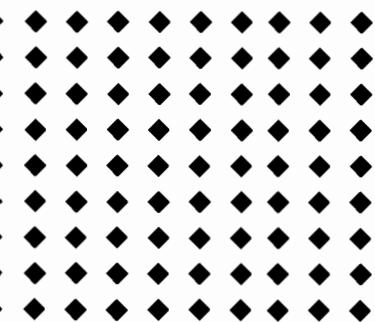

دوستی در سپهر اندیشگی شرق و غرب

بدعوش محمد جعفر امیر محلاتی

طرح نو

طرح نو

سرشناسه: محلاتی، محمدجعفر، ۱۳۳۱، گردآورنده| عنوان و نام پدیدآور: دوستی در سپهر اندیشگی شرق و غرب/ به کوشش محمدجعفر امیرمحلاتی، ویراستار بهزاد سالکی. | مشخصات نشر: تهران، طرح نو، ۱۳۹۹. | مشخصات ظاهری: ۵۶۰ ص. | شابک: ۴-۱۳۰-۴۸۹-۹۶۴-۹۷۸ | وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا | موضوع: دوستی -- مطالب گونه‌گون | موضوع: Frindship--Miscellanea | شناسه افزوده: سالکی، بهزاد، ۱۳۲۵- ویراستار | رده‌بندی کنگره: BJ۱۵۳۳ | رده‌بندی دیویی: ۱۷۷/۶۲ | شماره کتابشناسی ملی: ۷۳۴۴۰۵۵ | وضعیت رکورد: فیبا |

عنوان: دوستی در سپهر اندیشگی شرق و غرب |

به کوشش محمدجعفر امیرمحلاتی |

ویراستار: دکتر سالکی | ناشر: طرح نو | نوبت چاپ، سال انتشار: اول، ۱۴۰۰ |

شابک: ۴-۱۳۰-۴۸۹-۹۶۴-۹۷۸ |

طراح جلد: آرام یعقوبی | صفحه‌آرا: تیم ماهیوک |

لیتوگرافی: جامع هنر | چاپخانه: الوان |

شمارگان: ۷۰۰ نسخه | قیمت: ۱۳۰,۰۰۰ تومان |

حق انتشار: همه حقوق محفوظ است |

دوستی در سپهر اندیشگی شرق و غرب

به کوشش محمد جعفر امیرمحلّاتی

ویراستار: دکتر بهزاد سالکی

انتشارات طرح نو

میدان انقلاب - کارگر جنوبی - مقابل پاساژ مهستان - پلاک ۱۲۵۱ - واحد ۴

تلفکس ۶۶۴۸۳۷۶۳

صندوق پستی ۱۳۱۴۹-۸۳۱۸۵

Tarh-e-no@yahoo.com

سایت: www.tarh-e-no.ir

اینستاگرام: @tarh-e-no.ir

مرکز پخش:

نشر و پخش کتابسرای میردشتی:

تهران - خیابان انقلاب - خیابان فخر رازی - بعد از لبافی‌نژاد - پلاک ۱۱ واحد ۱

تلفن: ۶۶۴۹۰۶۶۰-۲

این کتاب با مساعدت
مرکز پژوهشی مجد شیراز
منتشر می‌شود

تقدیم به:

نسلی که نادوستی، خشونت و
جنگ را عادی، طبیعی و ضروری
نمی‌داند و زندگی را در والاترین معنا،
بهترین آرمان، و برترین روش، فرصتی
برای مهرورزی می‌شناسند.

سپاس نامه

به نام دوست

درحالی که جهان غرب در پایان دههٔ دوم از قرن بیست و یکم، به تعبیر فیلسوف معاصر لهستانی، زیگموند باومن، دل نگران ناپایداری روابط انسانی و «عشق سیال» است، شرق میانه درگیر انواع جنگ‌های هویتی فرقه‌ای و اقتصادی است. درست به همین دلایل پرداختن به دوستی نه به عنوان یک فضیلت جانبی در زندگی، بلکه به عنوان یک پارادایم اساسی و ضروری برای ادامهٔ حیات کیفی انسان امری مبرم و شایسته و بایسته است.

در مسیر دوستی‌پژوهی، صاحب این قلم به زودی دریافت که ادای حق پژوهش دوستی خود به دوستی نیاز دارد و تک‌گفتار خطابی یا مونولوگ را برنمی‌تابد. هم‌کاران مرکز پژوهشی مجد شیراز، استادان محمد برکت، محمد‌هادی طلعتی و مرتضی رحیمی‌نژاد علی‌رغم مشاغل و تعهدات سنگین علمی، از هیچ زحمتی برای تدوین و ترجمهٔ مقالات کتاب حاضر فروگذار نکرده و حق موضوع ارج‌مند دوستی را به‌زیبایی و با کیفیت درخور ادا نمودند. دوست ارج‌مندم علی‌نقی سلطانی از دانمارک نیز ترجمهٔ مقالهٔ زندگی خردمندانه از کتاب حاضر را به‌عهده گرفته و به‌زیبایی به‌پایان آورد. احمد عیدات، دوست ارج‌مندم از اردن که در دانشگاه ویک فارست آمریکا استاد کرسی زبان عربی است، هم مقاله‌ای به‌سفارش این نگارنده در مورد معناشناسی و واژه‌شناسی دوستی نوشت و هم مقالهٔ دیگرش را در مورد معناشناسی عشق که قبلاً در یک مجلهٔ اروپایی به‌زبان انگلیسی به‌چاپ رسیده، تقدیم کتاب حاضر نمود.

مرحوم خاخام زلمان شاختر شالومی که از رهبران آزاده مذهبی اقلیت کلیمی در آمریکا بود، دعوت نگارنده را برای مقاله‌ای بلافاصله و با شوق پاسخ گفت. اندیش‌مندان ارج‌مند اساتید عبدالکریم سروش و پل هک که استاد دانشگاه جرج تاون آمریکا است، مقاله خود را به دعوت نگارنده در دانشگاه اوپرلین ارائه نمودند. همکار محترم مرکز پژوهشی مجد، آقای عبدالرسول کهن‌زاده، تایپ و صفحه‌آرایی را به‌زیبایی انجام دادند.

بابک شمشیری، استاد تعلیم و تربیت دانشگاه شیراز هم خود مقاله ارزش‌مندی تقدیم کتاب داشت و هم دوست مشترک مسیح ذکاوت را تشویق به ارائه مقاله نمود. پروفیسور حسین مدرّسی طباطبایی، مقاله ارزش‌مند خود را که قبلاً به‌زبان انگلیسی در آمریکا منتشر شده است با مهر همیشگی در اختیار گذاشتند. استاد سیدمحمد ثقفی در پاسخ مثبت به قبول ترجمه یک مقاله از زبان انگلیسی، درنگ نکرد. آقای دکتر سالکی با دقت مثال زدنی، ویراستاری و باز نویسی برخی از ترجمه‌ها را به عهده گرفتند. پارکر نایلز از شاگردان نگارنده در کلاس دوستی پژوهی دانشگاه اوپرلین با شوق بسیار مقاله خود پیرامون دوستی در سنت بودایی را تقدیم کتاب حاضر کرد. گروه مترجمان طرح نو، فرناز عبدالباقیان، سحر طبیب زاده، علی زکی و عمران رحیمی فر با لطف و دانش به جمع ما پیوستند. حاصل همه این دوستی‌ها و مهرها که با ذخیره‌های کلان علمی و فرهنگی در وجود شخصیت‌های فوق هم‌راه است، به‌صورت کتاب حاضر تقدیم خوانندگان ارج‌مند و دانشجویان دوستی‌پژوه و صلح‌گستر می‌گردد. زبان نگارنده از تشکر از همه دوستان و اساتید فوق‌الذکر قاصر و ناتوان است. هم‌چنین مراتب تقدیر و سپاس قلبی خود را به مدیر فاضل نشر طرح نو، جناب حسین پایا تقدیم می‌کنم که با مهر سرشار و افق فراخ اندیشگی، زحمت انتشار کتاب حاضر را توسط انتشارات بسیار وزین طرح نو تقبل نمودند و به آراستگی به‌پایان بردند.

نغمه‌هایی که از نای دوستی برآمده است شاید "طرحی نو" بعنوان پارادایم اجتماعی - فرهنگی فراروی خوانندگان قرار دهد. اگر روان روشن مولانا جلال‌الدین اجازت دهد، به‌نمایدگی از نویسندگان کتاب حاضر بگوییم:

بشنو از «نی» چون حکایت می‌کند
از رفاقت‌ها روایت می‌کند
دوستان نویسنده، مترجم و ویراستار، هم عالم دوستی و هم در سلوک
شخصی عامل و مظهر دوستی هستند. از دانشجویانم در دانشگاه اوبرلین نیز
نهایت سپاس‌گزاری را دارم که همیشه مشوق و مخاطب هم‌راه و هم‌دل نگارنده
در دوستی و صلح‌پژوهی بوده‌اند. در پایان خرسندم که کتاب حاضر را تقدیم
خوانندگان گرامی کنم. به‌ویژه که نه‌تنها برای عموم خوانندگان مهرآشنا، بلکه
به‌ویژه برای دانشجویان رشته‌های روابط بین‌الملل، الهیات صلح، جامعه‌شناسی و
مطالعات تطبیقی تمدن‌ها، تدوین شده است. کتاب حاضر همانند کتاب دوستی به
مثابه جهان بینی با نگاه آکادمیک گردآوری شده و برای تدریس دانشگاهی
عالیترین سطح صلح‌پژوهی که دوستی پژوهی است مناسب و ویژه‌ای دارد.
امیدوارم خداوند توبه‌پذیر قبول فرماید، که:

هرچه گفتیم جز حکایت دوست در همه عمر، از آن پشیمانیم

شیراز - محمدجعفر امیر محلاتی

۱۹ مردادماه ۱۳۹۷

فهرست

- زندگی‌نامه نویسندگان و مترجمان..... ۱۵
- پیش‌گفتار اندر ضرورت دوستی به‌مثابه جهش تمدنی..... ۲۱
- بخش اول: دوستی در مکاتب شرقی..... ۳۵**
- ۱- دوستی در چین کنفوسیوسی در دوره کلاسیک و متأخر مینگ (والن لای/ ترجمه عمران رحیمی فر)..... ۳۶
- تفسیری بر مکالمات ۱:۱..... ۴۲
- افتخار در میان شوالیه‌های محروم..... ۴۹
- چهره‌های متعدد دوستی..... ۵۵
- ضمیمه: درباب دوستی‌های غیرعالمانه..... ۶۳
- خانواده، دوست و دولت در دوره هان..... ۶۶
- دوستی زیباشناختی در میان نوتاوئیستهای وی چین..... ۶۷
- خواندن احساسات ساده در دوره تانگ..... ۷۳
- «دوستان تائوی» کنفوسیوسی در دوران سونگ- مینگ..... ۷۷
- ایدئولوژی‌های دوستی در اواخر دوران دوره مینگ..... ۸۱
- در بازنگری: در باب دوستان، حکیمان و پادشاهان..... ۸۷
- یادداشت‌ها..... ۸۹
- کتاب‌شناسی گزیده..... ۹۳
- ۲- دوستی در فلسفه هندی (اینندیرا ماهالینگام/ ترجمه محمدهادی طلعی)..... ۹۵
- مقدمه..... ۹۵
- به‌گود گیتا..... ۹۸

نتیجه.....	۱۰۴
پی‌نوشت‌ها.....	۱۰۴
۳- چشم‌انداز بودایی در مورد دوستی و فواید شفقت (پارکر نایلز/ ترجمهٔ جعفر محلاتی).....	۱۰۷
آثار ذکر شده.....	۱۱۹
۴- دربارهٔ دوستی در یهودیت (ربی دکتر زالمن شاختر شلومی / ترجمهٔ عمران رحیمی‌فر).....	۱۲۱
دوستی در یک محیط حرفه‌ای.....	۱۳۷
بخش دوم: دوستی در میراث ایرانی و اسلامی.....	۱۳۹
۱- ضروریات اسلام: حداقل‌هایی که یک مسلمان باید بدان معتقد باشد (سیدحسین مدرسی طباطبایی/ ترجمهٔ محمدهادی طلعتی).....	۱۴۰
پی‌نوشت‌ها.....	۱۵۶
کتاب‌نامه.....	۱۶۴
۲- دوستی و دوست (صداقت و صدیق) (ابوحیان توحیدی شیرازی/ تلخیص و ترجمهٔ مرتضی رحیمی‌نژاد).....	۱۶۹
مقدمه.....	۱۶۹
توحیدی کیست؟.....	۱۷۰
نمایهٔ کتاب.....	۱۷۱
سبب تألیف کتاب.....	۱۷۲
نیایابی دوست.....	۱۷۳
دین، اخلاق و دوستی.....	۱۷۵
ضرورت دوستی و هم‌نشینی.....	۱۷۸
اسباب و حقوق دوستی.....	۱۷۹
دوست و صفات دوست.....	۱۸۱
حقوق دوست.....	۱۸۴
خودداری از دوستی با بدان.....	۱۸۵

.....	عتاب دوست	۱۸۶
.....	آسیب‌های دوستی	۱۸۷
.....	پی‌نوشت‌ها	۱۹۰
.....	۳- آداب دوستی (راغب اصفهانی / تلخیص و ترجمه مرتضی رحیمی‌نژاد)	۱۹۴
.....	درآمد	۱۹۴
.....	مقدمه	۱۹۷
.....	منابع	۲۲۴
.....	۴- رمز و راز دوستی از دیدگاهی اسلامی (پُل هِک/ ترجمه علی زکی)	۲۲۵
.....	۵- الفت‌نامه (فیض کاشانی / تصحیح محمد برکت)	۲۴۷
.....	بخش سوم: گستره معناشناختی عشق و دوستی	۲۵۹
.....	۱- زمینه معنایی عشق در عربی کلاسیک: درک معنای ناخودآگاه حفظ شده در مترادف‌ها و متضادهای «حب» از طریق ریشه لغوی آنها (ا.ز.)	۲۶۰
.....	عبیدات/ ترجمه عمران رحیمی (فر)	۲۶۰
.....	چکیده	۲۶۰
.....	۱- مقدمه	۲۶۱
.....	۲- ریشه ح-ب-ب و پیوند اساسی متفاوت آن	۲۶۳
.....	۳- انواع مشتق‌های عشق، حب:	۲۶۵
.....	۴- مترادف‌های عشق	۲۷۲
.....	۵- متضادهای عشق	۲۷۹
.....	کتابشناسی	۲۸۶
.....	۲- دوستی در زبان عربی: مترادف‌ها، ریشه‌شناسی و تغییر شکل‌های دوستی	۲۸۸
.....	(احمد ز. عبیدات/ ترجمه محمدهادی طلعتی)	۲۸۸
.....	چکیده	۲۸۸
.....	مقدمه	۲۸۹
.....	سه شاخه معناشناختی دوستی	۲۹۱
.....	۱- معرفه (آشنایی)	۲۹۷

- ۲- زمیل: همکار..... ۲۹۷
- ۳- رفیق: یار..... ۲۹۸
- ۴- قرین: همتا (جفت)..... ۲۹۸
- ۵- صاحب: همراه..... ۲۹۹
- ۶- صدیق: دوست صادق و واقعی..... ۲۹۹
- ۷- الف - انیس، مونس، مؤانس: دوست خوش خلق و خوش برخورد..... ۲۹۹
- ۸- الف - الیف، ولف یا ولف: دوست خوشرو و خوش مشرب..... ۳۰۰
- ۹- الف - صفی، دوست بسیار خاص و برگزیده..... ۳۰۰
- ۱۰- الف - خِلّ یا خلیل..... ۳۰۱
- ۱۱- ب - ولی، دوست باوفا:..... ۳۰۲
- ۱۲- ب - أخ (برادر)..... ۳۰۴
- ۱۳- ج - سمیر یا سامر..... ۳۰۴
- ۱۴- ج - ندیم یا مُنادم: یار سرگرم کننده و مایه انبساط خاطر..... ۳۰۵
- ۱۵- ج - خَدِن یا خَدین: دوست مورد آرزو (مرغوب)..... ۳۰۶
- ۱۶- ج - عشیر یا معاشر: همبازی..... ۳۰۷
- ۱۷- ج - حبیب، معشوق..... ۳۰۷
- نتیجه..... ۳۱۶
- پی نوشت ها..... ۳۱۷
- بخش چهارم: دوستی در تعلیم و تربیت و ادب فارسی..... ۳۲۳**
- ۱- اراده دوستی از دیدگاه ملّای رومی (عبدالکریم سروش/ ترجمه محمدهادی طلعتی)..... ۳۲۴
- جلسه پرسش و پاسخ..... ۳۴۲
- ۲- کیمیاگری محبّت در تعلیم و تربیت (بابک شمشیری)..... ۳۴۴
- منابع فارسی..... ۳۶۱
- ۳- نشانی خانه دوست: فارس و جاویدان حکمت دوستی (محمدجعفر امیر محلاتی)..... ۳۶۴

- حافظ و اعتلای مکتب دوستی در فارس..... ۳۷۰
- پارادایم پیوند در مکتب تاریخی فارس و یونان..... ۳۷۶
- پی‌نوشت‌ها..... ۳۸۵
- ۴- کارکرد طنز در دوستی و آشتی‌گستری (مسیح ذکاوت)..... ۳۸۷
- پی‌نوشت..... ۴۰۳
- منابع..... ۴۰۷
- بخش پنجم: دوستی در مکاتب غربی..... ۴۰۹**
- ۱- دوستی غیردینی و دلبستگی دینی (آلیور لیمن/ ترجمه علی زکی)..... ۴۱۰
- پی‌نوشت..... ۴۲۷
- ۲- زندگی خردمندانه (جورج سانتایانا/ ترجمه علی نقی سلطانی)..... ۴۲۸
- ۳- دوستی و فلسفه سیاسی (جیمز شال/ ترجمه محمدهادی طلعتی)..... ۴۳۹
- ۱- دوستی در گفت‌وگوهای انسانی..... ۴۴۰
- ۲- دوستی در فلسفه سیاسی..... ۴۴۲
- ۳- محدودیت‌های منحصربه‌فرد دوستی..... ۴۴۵
- ۴- دوستی و عدالت..... ۴۴۹
- ۴- فضیلت و دوستی..... ۴۵۲
- ۵- کمال انسانی..... ۴۵۵
- ۶- دوستی در عالی‌ترین چیزها..... ۴۵۹
- ۸- نقص فلسفه..... ۴۶۱
- ۹- پاسخ به دوستی..... ۴۶۳
- ۴- دوستی همچون نیازی وجودشناختی (مایکل میتیاس/ ترجمه فرناز عبدالباقیان)..... ۴۶۶
- پی‌نوشت..... ۵۰۰
- ۵- برادری، همبستگی و دوستی شهروندی (سییل ای. شوارتسناخ/ ترجمه سحر طبیب‌زاده)..... ۵۰۲
- چکیده..... ۵۰۲

- ۱- مقدمه ۵۰۳
- ۲- پس زمینه: از اخوت تا همبستگی ۵۰۷
- ۳- تولید در مقابل باز تولید ۵۱۲
- ۴- دوستی شهروندی: چرا لازم است؟ ۵۲۰
- ۵- دوستی شهروندی و همبستگی ۵۲۵
- پی‌نوشت‌ها ۵۳۱
- درباره نویسنده: ۵۳۱
- پسین‌گفتار (محمدجعفر امیر محلاتی) ۵۳۷
- پی‌نوشت‌ها ۵۴۷
- نمایه اعلام ۵۴۹
- نمایه اماکن ۵۵۴
- نمایه کتاب‌ها ۵۵۶

زندگی‌نامه نویسندگان و مترجمان

۱- محمدجعفر امیگر محلّاتی (Mohammad Jafar Amir Mahallati)

دارای دکترای مطالعات اسلامی از دانشگاه مک‌گیل کانادا و استاد اسلام‌شناسی و صلح‌پژوهی دانشگاه اوبرلین ایالات متّحده است. از وی، کتاب‌های ذیل انتشار یافته: جنگ و صلح در ایران و اسلام شیعی (انگلیسی، انتشارات دانشگاه تورنتو، ۲۰۱۶)؛ عذر و عفو: نگاه تطبیقی در دو جلد (فارسی، انتشارات نگاه معاصر، ۱۳۹۷)؛ دوستی به مثابه جهان‌بینی (فارسی، انتشارات هرمس، ۱۳۹۶). امام حسین پژوهی برای جهان معاصر (فارسی، انتشارات نگاه معاصر، ۱۳۹۸)؛ دوستی در اخلاق اسلامی و سیاست جهانی (انگلیسی، انتشارات دانشگاه میشیگان، ۲۰۱۹)

۲- محمد برکت (Mohammad Barekat)

پس از ورود به حوزه علمیه و گذراندن دوره سطح در شیراز و قم، از سال ۱۳۷۱ به مدت هفت سال در درس خارج فقه و اصول مرحوم آیت‌الله حاج شیخ مجدالدین محلّاتی شرکت نمود. وی از سال ۱۳۷۴ تا کنون مشغول به تدریس در مقاطع مختلف حوزه علمیه است. بیش از بیست کتاب و سی مقاله از وی منتشر شده که اکثر آن‌ها در حوزه میراث مکتوب است از جمله:

فهرست نسخه‌های خطی: کتابخانه مدرسه علمیه امام عصر علیه‌السلام، کتابخانه حضرت شاه‌چراغ علیه‌السلام (ج ۳)، کتابخانه مجلس شورای اسلامی (ج ۵۱)، بنیاد فارس‌شناسی. تصحیح کتاب‌های: الدر المنضود، الاجتهاد و التقليد، یادداشت‌های مآخذرا، المواهب الغیبیه و مجموعه رسائل علوم عقلی علّامه خفری.

۳- محمدهادی طلعتی (Mohammad Hadi Talati)

فارغ التحصیل سطوح عالی حوزه علمیه (معادل دکتری) در سال ۱۳۶۰ و هم‌زمان در رشته فلسفه غرب در دانشگاه تا سطح کارشناسی ارشد توفیق یافت. وی از سال ۱۳۸۰ در شیراز به تدریس و تحقیق در زمینه‌های مختلف فلسفی، فقهی و تفسیری در حوزه و دانشگاه اشتغال داشته است. از مهمترین آثار وی: **ویتگنشتاین: دیدگاه دینی، فرهنگ واژه‌ها، درآمدی بر انسان‌گرایی در غرب، عفو و مجازات در اسلام و مسیحیت (ترجمه).**

۴- مرتضی رحیمی‌نژاد (Morteza Rahiminezhad)

دانش‌آموخته حوزه علمیه قم از سال ۱۳۶۲ و دوره‌های خارج فقه و اصول و نیز دانشگاه تربیت مدرس قم در رشته الهیات و معارف اسلامی است. وی از سال ۱۳۷۳ تاکنون، در دانشگاه‌ها و حوزه‌های علمیه قم، تهران و شیراز، به تدریس و تحقیق مشغول است. از وی تاکنون چندین کتاب، مقاله و ترجمه انتشار یافته از جمله مقالاتی در کتاب دوستی به مثابه جهانی‌بینی منتشره توسط انتشارات هرمس در ۱۳۹۶.

۵- علی‌نقی سلطانی (Alinaqi Soltani)

دارای فوق‌لیسانس اقتصاد، و سابقه کار دیپلماتیک، و تدریس اقتصاد در دانشگاه کپنهاک دانمارک. وی مترجم چهار مقاله پیرامون دوستی، به زبان فارسی است که در کتاب دوستی به مثابه جهان‌بینی، در سال ۱۳۹۶، توسط انتشارات هرمس، انتشار یافته است.

۶- حسین مدرّسی طباطبائی (Hossein Modarressi Tabatabaie)

استاد حقوق اسلامی در دانشگاه پرینستون ایالات متحده و دارای دکتری در مطالعات اسلامی از دانشگاه آکسفورد است. از وی در محافل علمی غرب، به عنوان استاد استادان در اسلام‌شناسی یاد می‌شود. کتب متعدّدی به فارسی و انگلیسی منتشر کرده؛ از جمله: خراج در حقوق اسلام؛ مقدمه فقه شیعه؛ زمین در فقه اسلامی؛ و مکتب در فرآیند تکامل که مکرراً تجدید چاپ شده است.

۷- محمد ثقفی (Mohammad Thaqafi)

فارغ التحصیل حوزه علمیه قم در سال ۱۳۵۶، فوق‌لیسانس در رشته تطبیق ادیان و جامعه‌شناسی دینی از دانشگاه تمپل در آمریکا، در سال ۱۳۶۳، دکتری در ساختار اجتماعی — سیاسی دولت مدینه از دانشگاه آزادو تدریس در دانشگاه‌های تهران، آزاد اراک، و تهران مرکز. درحال حاضر، استادیار دانشگاه است و در دوره ارشد و دکتری دانشگاه، دروس علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی دینی تدریس می‌کند.

۸- عبدالکریم سروش (Abdolkarim Soroush)

به‌عنوان یکی از متفکرین تأثیرگذار معاصر در جهان اسلام شناخته می‌شود. وی در دانشگاه هاروارد، جورج تاون، ییل، شیکاگو، لیدن، و دانشگاه تهران، به تدریس و تحقیق اشتغال داشته؛ و از وی، آثار مختلفی انتشار یافته است، ازجمله: قبض و بسط تئوریک شریعت؛ تفرج صنع و بسط تجربه نبوی.

۹- بابک شمشیری (Babak Shamshiri)

استاد تعلیم و تربیت در دانشگاه شیراز است. وی دارای دکتری تعلیم و تربیت از دانشگاه تربیت مدرس بوده؛ و آثار متعددی از وی انتشار یافته است، ازجمله: ترجمه کتاب روان‌شناسی ارتباط و کنترل ذهنی، اثر ماکسول سالتز؛ تعلیم و تربیت از منظر عشق و عرفان؛ درآمدی بر هویت ملی و تعلیم و تربیت.

۱۰- مسیح ذکاوت (Masih Zekavat)

دارای درجه دکتری در ادبیات انگلیسی از دانشگاه شیراز؛ و استادیار دانشکده زبان انگلیسی در دانشگاه یزد است. از وی، کتب متعددی انتشار یافته است، ازجمله: طنز و فکاهی و ساختار هویت‌ها، به‌زبان انگلیسی؛ منابع ادبیات کودکان؛ ترجمه و مقالات متعددی به‌زبان‌های فارسی و انگلیسی.

۱۱- احمد ز. عبیدات (Ahmad Z. Obeidat)

استادیار زبان و فرهنگ عربی در دانشگاه ویک‌فارست (Wake Forest) در ایالات متحده است. وی دارای دکترای فلسفه اسلامی - عربی از دانشگاه مک‌گیل کانادا است. از وی مقالات متعددی در زمینه تحلیل‌های زبان‌شناختی در ساحت قرآن مجید انتشار یافته است.

۱۲- ایندیرا ماهالینگام (Indira Mahalingam)

استاد حقوق در دانشگاه اگزتر انگلستان است. از وی کتاب بنیادهای منطقی: مقالاتی در بزرگداشت د. ج. اوکانر و نیز مقالاتی در دایرةالمعارف فلسفه آسیایی انتشار یافته است.

۱۳- والن لی (Wallen Lai)

دارای درجه دکترای از دانشگاه هاروارد؛ استاد بازنشسته مذهب در دانشگاه کالیفرنیا در دیویس و صاحب آثار متعددی است، از جمله: مقوله چینی و مسیحیت و دین بودایی؛ تاریخ چندفرهنگه گفت‌وگوها.

۱۴- زالمان شاختر شالومی (Zalman Schachter Schalomi)

از اساتید یهودی آزاداندیش و تأثیرگذار در حوزه‌های علمیه یهودی در ایالات متحده، و استاد کرسی خرد جهانی در دانشگاه ناروپا (Naropa) بوده؛ و از وی آثار متعددی در زمینه ادبیات یهودی انتشار یافته است. وی در سال ۲۰۱۴ میلادی درگذشت.

۱۵- پُل ال هِک (Paul L. Heck)

استاد مطالعات اسلامی دانشگاه جورج تاون در ایالات متحده؛ و رئیس برنامه مطالعات ادیان در تمدن‌های آن دانشگاه است. وی دارای درجه دکترای مطالعات اسلامی از دانشگاه شیکاگو است؛ و از وی، کتاب‌های متعددی انتشار یافته، از جمله: تصوّف و سیاست؛ قدرت معنوی و ابتدای دانش در تمدن اسلامی؛ ساحت مشترک اسلام، مسیحیت و پلورالیسم دینی.

۱۶- اَلِیور لیمن (Oliver Leaman)

دارای درجهٔ دکتری از دانشگاه کمبریج انگلستان و در رشتهٔ فلسفه و مطالعات یهود در دانشگاه کنتاکی ایالات متحده است. به تدریس اشتغال دارد. از وی، کتاب‌های متعددی انتشار یافته، از جمله: درآمدی بر فلسفهٔ اسلامی در قرون میانه؛ مسئلهٔ شر و رنج در فلسفهٔ یهودی؛ ابن سینا و فلسفهٔ او؛ درآمدی بر فلسفهٔ اسلامی.

۱۷- جورج سانتایانا (George Santayana)

متوفی در ۱۹۵۲ میلادی. فیلسوف، شاعر و داستان‌نویس شهیر اصالتاً اسپانیایی؛ در دانشگاه هاروارد، صاحب کرسی بوده است. از وی، کتاب‌های متعددی انتشار یافته است، از جمله: شیطان، یک تراژدی الهیاتی؛ دیالوگ‌هایی در برزخ؛ شخصیت‌ها و مکان‌ها؛ اندیشهٔ شخصیت مسیح در اناجیل.

۱۸- جیمز شال (James Schall)

کشیش کاتولیک و استاد فلسفهٔ سیاسی در دانشگاه جورج تاون ایالات متحده است. از وی کتب متعددی انتشار یافته، از جمله: عقل و وحی و بنیادهای فلسفهٔ سیاسی؛ بازنگری زمان؛ مسیحیت و زندگی؛ الهیات آزادی‌بخش.

۱۹- مایکل اچ. میتیاس (Michael H. Mitias)

متولد ترکیه و دارای درجهٔ دکتری فلسفه از دانشگاه واترلو در کانادا و مدرس دانشگاه میلسپاس در آمریکا. وی چند سال مدرس دانشگاه در کویت بود و از وی آثار متعددی به زبان انگلیسی انتشار یافته است، از جمله: دوستی: یک ارزش اخلاقی محوری، عشق و تنهایی؛ اندر گرداب تنهایی؛ زیبا شناسی: بنیاد اخلاقی دولت؛ پدرم: یک مهاجر و خلاقیت در هنر، مذهب و فرهنگ.

۲۰- سیبل شوارتسنباخ (Sybil Schwarzenbach)

دارای درجهٔ دکتری از دانشگاه هاوارد و استاد دانشگاه شهر نیویورک در فلسفهٔ اخلاق می‌باشد. از وی کتابهای متعددی به زبان انگلیسی انتشار یافته، از

جمله: در باره دوستی مدنی: شمول زنان در دولت و زنان و قانون اساسی آمریکا: تاریخ، تفسیر و عملکرد.

۲۱- پارکر نایلز (Parker Niles)

دانشجوی کالج اوبرلین در ایالات متحده بوده و مقاله مزبور را بعنوان پایان نامه برای کلاس دوستی پژوهی از منظر مذهب، سیاست، اقتصاد و هنر در بهار ۱۳۹۹ نوشته است.

۲۲- عمران رحیمی فر (Omran Rahimi far)

دارای درجه دکتری ادیان و عرفان، نویسنده کتاب «مریم حامل روح خدا»، نویسنده مقالاتی در زمینه ادیان در نشریات محلی قزوین

۲۳- فرناز عبدالباقیان (Farnaz Abdolbaghian)

دارای درجه کارشناسی ارشد در فلسفه غرب، مترجم اثر کلاسیک «ورای خدای پدر» از مری دیلی، ترجمه کتاب «فمینیسم» از انتشارات دانشگاه آکسفورد، حوزه‌های تحقیق مورد علاقه، فلسفه معاصر غرب، مسائل زنان و فمینیسم. نویسنده مقاله «بازخوانی مفاهیم خدا و هبوط در الهیات فمینیستی مری

دیلی» در پژوهش نامه زنان، ۱۳۹۷

۲۴- علی زکی (Ali Zakki)

دانش آموخته رشته مهندسی مکانیک، ویراستار کتاب مرجع گونه «تأثیر شاعران فارسی گوی». نویسنده برخی از مدخل‌های این اثر و علاقمند به فعالیت در حوزه‌های ویراستاری و مطالعات ادبی.

۲۵- سحر طبیبزاده (Sahar Tabibzadeh)

دانش آموخته کارشناسی ارشد رشته جامعه‌شناسی از دانشگاه الزهراء، و در حال حاضر مشغول تحقیق و ترجمه در برخی حوزه‌های جامعه‌شناسی است.

پیش‌گفتار اندر ضرورت دوستی به‌مثابه جهش تمدنی

محمدجعفر امیر محلاتی

صحبت یار عزیز، حاصل دور بقا است   یک دم دیدار دوست هر دو جهانش بها است

سعدی

در ۱۷ ژانویه سال ۲۰۱۸ میلادی (بهمن‌ماه ۱۳۹۶)، نخست‌وزیر بریتانیا، خانم ترزا می (Theresa May)، با یک انتصاب اجرایی بی‌سابقه در بدنه دولت، دوستی را، به‌طور جدی، از موضوعی در مطالعات علمی - اخلاقی، به‌ساحت سیاست‌گذاری منتقل کرد. حیرت‌آور، و از طنزهای تاریخی است که این ابتکار توسط رئیس دولتی به‌اجرا درآمد که نماینده انزواگرایی بریتانیا (Brexit) و گسست این کشور از اتحادیه اروپاست. خانم نخست‌وزیر، در تاریخ فوق‌الذکر با استناد به مطالعات جامعه‌شناختی میدانی و توجه به این که بیش از ۹ میلیون از جمعیت بریتانیا از تنهایی مزمن رنج می‌برند، خانمی را به‌عنوان وزیر «امور تنهایی» نصب نمود. گرچه در این نام‌گذاری یک کج‌سلیقگی دیده می‌شود؛ و مثل این است که نام وزارت دادگستری را «وزارت امور بیداد» بگذاریم؛ اما در هر حال نفس این اقدام نشان می‌دهد در رویکردی آسیب‌شناسانه به ظهور تنهایی‌های فزاینده اجتماعی در زندگی مدرن، راهی آغاز شده که برای عبور از صلح سرد و جامعه انسان‌های منفرد، سیاست‌گذاری جدی و اجرایی مدنظر دولت‌ها است.

از نظر تئوریک، اقدام فوق، به‌این معنا است که بی‌تفاوتی انسان‌ها نسبت به‌هم و صلح سرد، دیگر یک وضعیت عادی و نرمال محسوب نمی‌شود. درواقع، با مشاهده خسارات کلان روانی - اجتماعی، این درک ایجاد می‌شود که امر عدالت که در بهترین حالت متکفل توزیع منصفانه نعمات و ممانعت از بروز جرم

است دیگر برای استقرار یک جامعه بالنده، غیرافسرده، و سالم از حیث روانی، کفایت نمی‌کند. درواقع، خانم ترزا می، می‌بایست عنوان وزیر جدید را، «وزیر دوستی» می‌گذاشت.

آنچه هم‌اکنون پیش روی خوانندگان است، مجموعه ۲۰ مقاله، اثر نویسندگان متعدد در جامعه جهانی است، که بر ابعاد مهمی از دوستی، به‌مثابه پارادایم تمدنی موردنیاز انسان قرن بیست و یکم، نور معرفت افکنده است.

کتاب حاضر، در پنج بخش، برخی از اندیشه‌های مهم قدمایی و معاصر را، پیرامون جنبه‌های مختلف دوستی در فرهنگ‌های شرقی و غربی، به‌تصویر می‌کشد. در بخش نخست، تحت‌عنوان «دوستی در مکاتب شرقی فراسوی جهان اسلام»، چهار مقاله، به دوستی در فرهنگ‌های چینی، هندی، بودایی و یهودی اختصاص دارد. در مقاله نخست، والن لای (Whalen Lai)، با ترجمه عمران رحیمی‌فر، اظهار می‌دارد که دوستی، آخرین نوع رابطه توصیه‌شده از پنج رابطه شناخته‌شده در چین کنفوسیوسی است، که هر پنج، با کیفیات ذیل، موردتوجه بوده‌اند: «بین پدر و پسر، باید انس برقرار باشد؛ بین فرمانروا و وزرا (دیوان‌سالاران)، عدالت؛ بین شوهر و زن، درک تفاوت‌های جنسیتی؛ بین بزرگ‌تر و کوچک‌تر، ملاحظه رتبه، بر اساس سن؛ و بین دوستان، اعتماد و قابلیت اعتماد». لای، تأکید می‌ورزد که ساحت ظهور ارزش‌های فوق، در مراسم و شعائر است. وی، خاطرنشان می‌کند که برعکس فرهنگ غربی که برای دوستی ارزش بسیاری قائل است، به‌حدی که آن را به وادی روابط انسان - خدا توسعه می‌دهد، دوستی از میان روابط پنج‌گانه مزبور، کم‌قدرترین است؛ زیرا بر ضرورت بزرگداشت روابط خانوادگی، حتی به هزینه دوستی‌های فراخانوادگی، تأکید بسیاری شده است. لای پس از اشاره به نگاه سنتی فرهنگ کنفوسیوسی، به‌درستی نشان می‌دهد که همانند سایر فرهنگ‌ها، فرهنگ سنتی چینی نیز، گه‌گاه، دست‌خوش تحولات مهمی بوده است؛ ازجمله، ظهور یک فیلسوف غیرسنتی، به‌نام لی چی (Li Chih) که در اواخر قرن ۱۷ میلادی می‌زیسته و در آثارش، به‌نحو خارق‌العاده‌ای، دوستی را در سلسله‌مراتب اعتبار روابط، از حضيض به اوج می‌کشد؛ و ده فصل را، در یکی

از کتاب‌های خود، به این فضیلت اختصاص می‌دهد. لی چی، به واقع، در فلسفه دوستی کنفوسیوسی انقلابی درافکنده و آن را به لحاظ هنجاری و در قیاس با سایر ارزش‌ها برکشیده است.

مقاله بعد در این بخش، به قلم ایندیرا ماهالینگام (Indira Mahalingam)، با ترجمه عمران رحیمی‌فر، به شرح جنبه‌هایی از فضیلت دوستی، در فلسفه هندی اختصاص دارد. ماهالینگام، در همان ابتدای مقاله خویش، این اصل کلی را خاطرنشان می‌سازد که فلسفه هندی، در رفیع‌ترین مقصد خویش، رفع آلام بشر و خوش‌بختی وی را، منظور دارد. بر این پایه، دوستی به عنوان یک رابطه مهم انسانی، از اهداف مهم فلسفه هندی است.

به نظر نویسنده، شگفت‌انگیز است که فلسفه مزبور، چندان به کیفیات طبیعت امر دوستی نپرداخته است. با این وجود، زبان سانسکریت، اصطلاحات متعددی برای دوستی وضع کرده و منابع قدمایی فرهنگ هندی، صدمات به دوست و دوستی را، مورد توجه و مجازات قرار می‌دهند.

مقاله سوم در این بخش به قلم پارکر نایلز (Parker Niles)، با ترجمه عمران رحیمی‌فر به مضامین و شرح ارزشهای دوستی در سنت بودایی اختصاص دارد. نایلز ابتدا خاطر نشان می‌سازد که فرهنگ بودایی از دل فرهنگ هندو بر خاسته و بنابراین از برخی گزاره‌های ارزشی این فرهنگ متأثر است و دوستی در زمره این گزاره هاست. نایلز خاطر نشان می‌سازد که علیرغم گمان عمومی که فرهنگ بودایی را فرهنگ انزوا و خلوت می‌شناسند منابع قدمایی این دین به دوستی عنایت داشته و این توجه در دوران مدرن با ظهور بودیسم اجتماعی از قبیل آنچه که در ویتنام به ظهور رسیده بیشتر شده است. نایلز توضیح می‌دهد که در فرهنگ بودایی دوستی شامل طیفی از روابط انسان با همه هستی بوده و از حسن نیت نسبت به همه موجودات آغاز میشود و سپس بطور ویژه در قالب چهار هنجار تشخص می‌یابد: متا (metta) به معنی حسن نیت، کارونا (karuna) به معنی بی‌رنج خواهی دوست، مودیتا (mudita) شامل شادشدن از شادی دیگران و

بالاخره دوستی متعالی یعنی اوپاکخا (upakkha) به معنی منزّه کردن حس دوستی از غرایز و هیجانات شخصی خود خواهانه . بنظر نایلز دوستی وقتی به اوج کمال میرسد که انسان بتواند دوستش را واقعاً یک «خود دیگر» ببیند.

مقاله چهارم بخش نخست، نوشته خاخام فقید کلیمی، ربی زلمان شاختر شالومی است، که در ایالات متحده، به آزاده ترین خاخام شهرت یافته بود. این مقاله، به درخواست صاحب این قلم و در پی دعوت خاخام از این جانب، برای ایراد سخنرانی پیرامون عذر و عفو در فرهنگ اسلامی، در دانشگاه کلرادوی ایالات متحده، صورت گرفت. دیدار با ربی، حقیقتاً معنوی بوده، و از توجه و دانش او در باره فرهنگ عرفانی اسلام، شگفت زده شدم. در آخرین صحبت ها، از نگارنده خواست، حدیثی قدسی، پیرامون عذر و عفو، برای او بخوانم. او هم، برای من، حکمتی از گنجینه فرهنگ کلیمی خواند؛ و سپس، درخواست کرد، برای آمرزش هم، دعا کنیم. سپس، گفت، در فرهنگ ما، فرزندان را، به نام مادر یاد می کنند؛ و در دعایت، نام مادر مرا ذکر کن. خاخام آزاده، که سال ها در دانشگاه ناروپا (Naropa)، در کلرادو، کرسی الهیات را داشت، چند سال پیش، درگذشت؛ و یادگارهای معنوی مهمی از خویش برجای گذاشت. از جمله، نقل است که چند سال قبل از فوت، از هم کاران خواست، یک بار او را بر سنگ غسل خانه، همانند میت بشویند؛ و همه آداب کفن را به جای آورند. یک بار که در نمازخانه منزل خویش، میزبان نگارنده بود، اظهار داشت که با برخی از عرفای مسلمان فلسطینی، در ارتباط است؛ و در جلسات ذکر ایشان، باورمندانه، شرکت داشته است. راستی که در هر مکتبی، آزادگانی را می شود سراغ گرفت. مقاله خاخام شالومی، که به توسط عمران رحیمی فر ترجمه شده، بر این نکته تأکید دارد که دوستی، امری الهوی بوده، و خداوند مستقیماً بر هر نوع دوستی شاهد و ناظر است.

شالومی، معتقد است، ذات معنوی دوستی، آن را امری فی مابین اختیار و توفیق الهی قرار می دهد. این توفیق الهی، به نظر خاخام، در قالب ادبیات الهیاتی یهودی، دخالت و همراهی و مساعدت فرشتگان را در امر دوستی، خاطرنشان

می‌سازد. شالومی، هم‌چنان به اهمیت سمبولیک اقامتگاه خاندان حضرت ابراهیم، به معنی دوستی (هبرن، در زبان عبری)، اشاره دارد. به همین جهت، در این متن، خداوند، به ابراهیم، لقب هابر (Haber)، به معنی دوست خداوند داده، که همان خلیل عربی است. شالومی، به انواع دوستی‌های مورد اشاره بین قدّيسان در متون قدمايي کليمی اشاره دارد. برخی از متون قدمايي، در ارتباط با دوستی را، عیناً، در مقاله کوتاه خویش می‌آورد؛ و سخن خود را، با اشاره به اهمیت دوستی فی‌مابین استاد و شاگرد، به پایان می‌برد.

بخش دوم کتاب حاضر، به «دوستی در میراث ایرانی و اسلامی» اختصاص دارد. در مقاله نخست، حسین مدرّسی طباطبایی، با تسلّط بی‌نظیر بر منابع تاریخی، نشان می‌دهد که چگونه علمای اسلامی در قرون اولیه تمدن اسلامی، نمی‌توانستند بر سر هسته اساسی باور اسلامی توافق کنند؛ یعنی یک حدّ اقل اعتقادی که یک شخص باید بدان اقرار و اذعان کند، تا عضو یک جامعه اسلامی به‌شمار آید و مشمول نجات خداوند گردد. مقاله نشان می‌دهد که بر سر یک باور حدّ اقلی از قبیل «قُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ تَفْلِحُوا» (بگوئید پروردگاری جز خدا نیست و رستگار شوید) معرکه‌های کلان کلامی بین متفکرین نحله‌های متعدد رخ می‌داده که امکان اجماع را ممتنع می‌ساخته است. با این همه، طبق آنچه ابن حزم و محمد بن منصور المرادی کوفی آورده‌اند، نمونه‌های جالبی بین مسلمانان اولیه، از چهره علمی و تاریخی، وجود دارند، که علی‌رغم تضاد افکار و عقاید، در عمل، با یکدیگر دوستی می‌ورزیده، اجازه نمی‌دادند، اختلاف عقاید در سلوک شخصی ایشان، نسبت به یکدیگر، سوءاثر گذارد. حاصل اینکه اختلافات بینشی مانع از دوستی و مودت عملی نمی‌شده است. در این صورت رویکردهای تکفیری خشونت محور معاصر که مثلاً امروز در افغانستان و پاکستان تقریباً روزانه قربانی می‌گیرد تلازمی با تاریخ اختلاف فکر در اسلام ندارد.

مقاله بعدی در این بخش، خلاصه تحلیلی موشکافانه‌ای است، که مرتضی رحیمی‌نژاد، از کل کتاب الصداقة و الصديق ابوحیّان توحیدی شیرازی، دانشمند قرن

پنجم هجری، ملقب به فیلسوف الادبا و یا ادیب الفلاسفه فراهم آورده، و علی‌رغم پیچیدگی و رازآلودگی زبان ابوحنّان، آینه تمام‌نمایی را از نظریات عمده وی پیرامون دوست و دوستی، به‌دست داده است. کتاب ابوحنّان، از این نظر شایسته توجه بسیار است که از معدود کتاب‌هایی است که در تمدن اسلامی، تماماً به‌موضوع دوستی اختصاص یافته است؛ و از این حیث، اغراق نیست، اگر او را فیلسوف دوستی بنامیم.

در این اثر می‌خوانیم که ابوحنّان، دوستی را مایه همه ارزش‌های انسانی می‌داند. «از پس دوستی است که هم‌زیستی، برادری، همدمی، وفاداری، دلسوزی، یاری، بخشندگی، بزرگواری، و عدالت‌ورزی در میان مردمان شایع می‌گردد». ابوحنّان در این کتاب به اسباب و کیفیات دوستی می‌پردازد؛ و فراتر از نظریه‌پردازی، استاد فلسفه خود، یعنی ابوسلیمان سجستانی را، یکی از مصادیق دوستی، به‌ویژه در رابطه با قاضی ابن‌سیّا می‌شناسد؛ و به‌این نظریه می‌رسد که دو پایه اصلی دوستی دیرپا، بر شریعت و عقلانیت استوارند.

ابوحنّان، سپس به رابطه بین دوستی، دین، اخلاق و سیاست می‌پردازد؛ و نکات بسیار مهمی را خاطرنشان می‌سازد. با همه توضیحات عالی که ابوحنّان در مورد دوستی می‌پرورد، ناله او از این معنا بلند است که دوستی اصیل را در آن روزگار، مصادق، بس نادر بوده است.

مقاله بعدی این بخش نیز، هم‌چنین به‌قلم مرتضی رحیمی‌نژاد است، که گزارشی همانند گزارش جامع پیرامون کتاب ابوحنّان، در مورد کتاب نسبتاً تازه‌کشفی در باب دوستی، از دانشمند بزرگ معاصر ابوحنّان، یعنی راغب اصفهانی به‌دست می‌دهد. این کتاب، پیرامون آداب دوستی، تحت عنوان «رساله فی ادب الاختلاط بالناس و رسائل اخری»، درواقع یک کتاب راهنمای سلوک و اخلاق رفتار با دوستان است که نکات بسیار مهمی را پیرامون منش‌های دوستانه مطرح می‌سازد. با چه کسانی باید دوستی ورزید؛ چگونه باید دوستی ورزید؛ آفات دوستی کدام‌اند؛ و سؤالات بسیار مهمی از این‌قبیل را، راغب، با دقت، برحسب فرهنگ زمان خود که از دوران درخشان تمدن اسلامی است، پاسخ می‌گوید.

راغب، غیر از این کتاب، کتاب دیگری به نام «الذریعة الی مکارم الشریعة» دارد، که در آن جا نیز، فصولی را به محبت اختصاص داده؛ و بنابراین، از دانشمندان پُرکار اخلاق اواخر قرن چهارم هجری است، که به موضوع دوستی پرداخته است. از وی، این جمله مشهور است که: «عدالت، خلیفه محبت است». راغب، در این کتاب، آشکارا، با اندیشه‌های ارسطو آشنایی دارد؛ و از او، گه گاه، نقل می‌کند. کتاب مزبور، پر از جملات حکمت‌آمیز است:

«حکیمی گفته است: دوست نیکوکار، برتر از خود است؛ زیرا که خویشتن خودت، تو را، به بدی می‌کشانند؛ درحالی که دوست خوب، جز به کار نیک، راهنمایی‌ات نمی‌کند؛ از آن رو، گفته‌اند که: مؤمن، آینه برادر مؤمن خود است». یکی از سخنان جالب راغب، این است که اگر دوست شخصی، از اقتدار سیاسی برخوردار شد، شخص نباید تعجب کند، اگر یک‌دهم دوستی او، هم‌چنان باقی بماند. این نگاه، او را به نظرات ابوحنیفان توحیدی نزدیک می‌کند، که کارکرد دوستی اصیل در دستگاه حکومتی معاصر وی را نادر می‌داند.

مقاله چهارم این بخش ترجمه علی زکی، توسط پل هک (Paul Heck) نوشته شده، که با اشاره به نظریات غزالی پیرامون دوستی، بر کیفیت معنوی دوستی، پرتو می‌افکند. در مقاله «رمزوراز دوستی از دیدگاهی اسلامی»، هک، ابتدا، تحلیلی از نظریات سیاسی ابوحنیفان توحیدی پیرامون دوستی ارائه می‌کند؛ و خاطرنشان می‌سازد که از نظر او، بدون دوستی، حاکمیت سیاسی موفق‌ی رخ نمی‌نماید. کسانی که با نظریات هانا آرنت (Hannah Arendt)، فیلسوف سیاسی معاصر، آشنا هستند، می‌دانند که دوستی بین مردمان، از نظر آرنت، مهم‌ترین شاکله دموکراسی است. در این‌جا، ملاحظه می‌کنیم که با فاصله هزار سال، گویی ابوحنیفان با آرنت در گفت‌وگو هستند.

در مورد نظریات غزالی پیرامون دوستی، هک، به‌خصوص به حقوق دوستی می‌پردازد. برای غزالی، اهمیت دوستی کم‌تر از عبادت نیست. غزالی می‌گوید خانواده و فرزند یادآور دنیای فانی، و دوست یادآور جهان باقی هستند. در جای دیگری، غزالی تأکید می‌ورزد که محک سنجش دوستی، ملاحظه، و رصد آن

هنگام خشم است. به دیگر بیان، رعایت اخلاق به هنگام تنازع، برای غزالی، محک دوستی به حساب می آید. هم چنین، برای وی، دوستی با مردمان، کلید رابطه با خداوند است. دوستی، تمرین یک الهیات متعالی به حساب می آید. شاید مهم ترین سخن هک این باشد که از نظر وی، غزالی، در امر دوستی، گم شده ای را می جست که در دنیای سیاست، برای تمشیت روحانی جامعه اسلامی، وجود نداشت؛ بنابراین، دوستی برای غزالی می توانست عامل قوام جامعه اسلامی باشد. آخرین مقاله این بخش از کتاب، به الفت نامه متأله بزرگ عصر صفوی فیض کاشانی اختصاص دارد.

محمد برکت، که تصحیح عالمانه این اثر را به عهده گرفته، معتقد است، چیزی که انواع الفت نامه ها را از الفت نامه فیض کاشانی، متمایز می نماید، این است که الفت نامه فیض، فراتر از عوالم صوفیانه، به فلسفه انس و الفت پرداخته است.

فیض کاشانی که نویسنده مهم ترین دایرة المعارف اخلاق در تشیع است، و محجة البیضاء را با اقتباس از کتاب احیاء علوم الدین، با صبغة شیعی نوشته، در رساله الفت نامه، همانند اخلاق پژوهان سلف خود یعنی ابوعلی مسکویه، راغب اصفهانی و نصیرالدین طوسی، تمام مناسک جمعی دینی را به هدف ایجاد انس و الفت فی مابین مؤمنان می داند. از نظر وی نیز، مناسک جمعی، نهادهای دوستی هستند. فیض می گوید: «بسا خیرات که در جمعیت میسر است؛ در انفراد میسر نیست؛ و آن چه به دست جماعت جاری می تواند شد، عشر عشیر آن بر دست منفرد جاری نمی تواند شد». وی اضافه می کند: «تهذیب اخلاق که مدار نجات آخرت، موقوف بر آن است، بی جمعیت، صورت نمی توان بست». فیض معتقد است که برای ارتقاء دوستی در جامعه، باید دوستی را مبتنی بر مناسک روشن و مقررات ویژه برقرار نمود. فیض، از الفت خاص و عام سخن به میان می آورد؛ و درواقع دوستی و کیفیات آن را طبقه بندی می کند.

پایان بخش الفت نامه که یک دستورالعمل موجز دوستی و کیفیات و مقاصد آن است، شعری است که برای عام و خاص ایرانیان، شناخته شده است:

بیا تا مونس هم، یار هم، غم‌خوار هم باشیم   انیس جان غم‌فرسوده بیمار هم باشیم
به وقت هوشیاری، عقل کل گردیم بهر هم   چو وقت مستی آید ساغر سرشار هم باشیم
به جمعیت پناه آریم، از باد پریشانی   اگر غفلت، کند آهنگ ما، هوشیار هم باشیم

نظم فیض، همانند نثر وی، پُر معنا و متمرکز بر اصالت دوستی در فرهنگ دینی است. به‌دیگر بیان، از همین رساله کوچک الفت‌نامه فیض، می‌توان فهمید که پارادایم دوستی، برای وی، از شاخصه‌ها و لوازم مهم سعادت دنیا و آخرت است. بخش سوم کتاب، به «گستره معناشناختی عشق و دوستی» اختصاص دارد. نویسنده هر دو مقاله این بخش، احمد عبیدات، در بحث مفصل معناشناختی لغات عربی، در دو ساحت متفاوت عشق و دوستی، نشان می‌دهد که هیچ‌یک از ده‌ها واژه مورد استفاده در این زبان، اضافی نبوده؛ و هر کدام، بار معنایی و فضای کاربردی خاص خود را دارند؛ گرچه، ممکن است، بعضاً، مترادف به‌نظر برسند.

کلمات انیس و جلیس و ندیم و الیف و عطوف و ودود و ولی و صاحب و عاشق و حبیب و غیره، تنها نمونه‌هایی از میان نزدیک به شصت واژه عربی هستند که به‌قول ابن‌قیم جوزیه، دانشمند قدمایی عرب، همه ساحت‌ها و درجات و کیفیات دوستی و عشق را بیان می‌کنند. خواننده فارسی می‌داند که علاوه بر واژه‌های فوق، که اکثراً در زبان فارسی نیز کاربرد دارند، برخی واژه‌های دیگر نیز، در این زبان اضافه شده‌اند، که بر بار غنایی واژگان دوستی و عشق محور عربی، افزوده‌اند. مهر و دوستی، از جمله این واژگان پارسی‌اند.

دو مقاله عبیدات، با ترجمه عمران رحیمی‌فر و محمدهادی طلعتی، علاوه بر ظرایف زبان‌شناسی، و مهم‌تر از آن، به‌ما نشان می‌دهد که فرهنگی که ده‌ها واژه برای بیان عشق و دوستی دارد، لاجرم می‌بایست این مفاهیم را به‌عنوان پارادایم مهمی در آن جهان‌بینی که نمایندگی می‌کند، مورد بزرگداشت و اهمیت قرار دهد؛ وگرنه، معنا ندارد، برای فضیلتی غیراساسی، در یک فرهنگ، این تعداد واژگان اختراع شود.

به‌دیگر بیان، می‌دانیم که زبان، بار هنجاری دستگاه اندیشگی هر فرهنگ و تمدنی را به‌دوش می‌کشد. تعداد و بسامد گویشی واژگان هر ساحت معنایی، نشانه روشن و گویایی است که جایگاه و وزن آن معنا و مفهوم را در ساختار

اخلاقی یک فرهنگ، نمایندگی می‌کند. در این صورت، گزاف نیست که بگوییم، عشق و دوستی در تمدن ایرانی - اسلامی، بسیار زیربنایی و در زمره اهداف و مقاصد کلان و عمده این تمدن است.

بخش چهارم کتاب، به چهار مقاله می‌پردازد. در مقاله نخست که ویراسته متن سخنرانی عبدالکریم سروش در کالج اوبرلین است، متفکر معاصر جهان اسلام، دوستی را، در ساحت اراده تعالی انسان از دیدگاه مولانا جلال الدین رومی، مورد بررسی قرار می‌دهد. وی شرح می‌دهد که چگونه، محبت، در حقیقت، مهم‌ترین کیمیای سعادت است؛ زیرا، به کمک محبت و دوستی، مس وجود، طلا می‌شود؛ زهر، حلوا می‌گردد؛ ترش، شیرین می‌شود؛ و جهنم، مبدل به بهشت می‌گردد. جان مایه سخن سروش، این است که اگر جهش پارادایمی در رویکرد تمدنی امروز بشر به زندگی، با همه بن‌بست‌های اخلاقی‌اش، مقدور باشد؛ این جهش، جز حرکت از ساحت حقوق و مسئولیت‌ها به ساحت محبت و احسان، نمی‌تواند باشد.

بحث سروش، کاربردی است؛ و به هیچ وجه، در ساحت نظر، محدود نمی‌شود. وی، خاطرنشان می‌سازد که انسان امروز، از نظر هنجاری، در چنبره بین حقوق و وظایف بشر، گرفتار آمده؛ بر حقوق، پای می‌فشارد، ولی، از مسئولیت‌ها، سر بازمی‌زند. به نظر سروش، این بن‌بست، صرفاً، از طریق یک جهش پارادایمی به سوی مهر و محبت، مقدور است.

در مقاله دوم، بابک شمشیری، نشان می‌دهد که جهش فوق‌الإشعار، صرفاً از طریق نظام تعلیم و تربیت قابل حصول و اجرا است. مقاله شمشیری، نزدیک به یک دهه پس از مقاله سروش نوشته شده، ولی مکمل بسیار خوبی برای آن به نظر می‌رسد. شمشیری، در طرح موضوع مورد نظر، از ادبیات آموزشی - اخلاقی فارسی نیز، به نحوی بسیار به جا، استفاده می‌کند؛ و نشان می‌دهد که سرآمدان ادب فارسی، کاملاً نسبت به اثر خارق‌العاده محبت در تربیت، آگاه و صاحب بصیرت بوده‌اند.

در مقاله سوم این بخش، صاحب این قلم نشان می‌دهد که در حالی که بنا به نظر صاحب نظران غربی، دوستی به عنوان یک پارادایم مهم زندگی اجتماعی و تمدنی، و بخش مهمی از تعریف خوش‌بختی در سه دوره از پنج دوره تمدن

غربی، غایب بوده است، ادبای سرزمین پارس، از قبیل حافظ و سعدی، بر نقش پارادایمی دوستی و مهر، پای افشوده؛ و این مفاهیم راه متعالی‌ترین مظاهر و معانی نیک‌بختی در هر دو عالم لاهوت و ناسوت می‌شناسند.

در مقاله پایانی این بخش، مسیح ذکاوت، با توجه به ادبیات اخلاق طنز، به‌ویژه با تأکید بر آثار عبید زاکانی، نشان می‌دهد که چگونه ادبای فارسی، با درک اهمیت دوستی و آشتی، طنز را در خدمت این مفاهیم به کار می‌گرفته‌اند. طنز، در خدمت دوستی و آشتی، شاید از مؤثرترین زبان‌ها برای ایفای مقصود باشد.

بخش پنجم و آخر کتاب، با پنج مقاله، به تحلیل دوستی از منظر نویسندگان غربی اختصاص دارد. در مقاله نخست، به قلم اولیور لیمن (Oliver Leaman)، و با ترجمه علی زکی، تحت عنوان دوستی سکولار و دل‌بستگی مذهبی، نویسنده، نظریات‌های ارسطویی و نوافلاطونی را، از طریق بررسی نظریات ابن‌میمون، دانشمند یهودی، و ابوعلی مسکویه و غزالی و دانشمندان اخلاق اسلامی، در گفت‌وگو قرار می‌دهد. در این مقاله، روشن می‌گردد که چگونه علی‌رغم اختلاف‌نظرها، هر سه دانشمند مشترکات جالب‌توجهی پیرامون دوستی دارند.

نویسنده، خاطرنشان می‌سازد که اگر برای غزالی، نیل به رستگاری در انفراد و انزوا و سلوک فردی ممکن بوده، برای مسکویه چنین میان‌بری متصور نیست؛ زیرا اخلاقاً نمی‌توان اکثریت جامعه را به حال خود، و در طلب رستگاری شخصی، ترک گفت. لیمن، به‌خوبی تحلیل می‌کند که از نظر مسکویه، مناسک دینی، برای ایجاد دوستی وضع شده‌اند؛ و در امر رستگاری، روند، به اندازه هدف، مهم است؛ و خلاصه، رستگاری، از جاده دوستی و با جمع بودن می‌گذرد. لیمن، نهایتاً نتیجه می‌گیرد که نگاه سکولار ارسطویی، و نگاه دینی نوافلاطونی، در فلسفه دوستی، این امکان را دارند که به توافقات مهمی پیرامون تعالی اخلاقی نائل آیند.

مقاله بعدی این بخش، اثر جرج سانتایانا (George Santayana)، با ترجمه علی نقی سلطانی، تحت عنوان دوستی در خرد زندگی، به تحلیلی فلسفی پیرامون دوستی به مثابه خرد و عقلانیت می‌پردازد. سانتایانا، در مقدمه این مقاله، خاطرنشان می‌سازد که قصد او، قرار دادن دوستی بر پایه عقلانیت است؛ و در

این مسیر، از نگاه‌های ایدئالیستی فلسفه کانتی و مکتب فلسفه تحلیلی و نیز برخی مکاتب دینی، فاصله می‌گیرد.

این فیلسوف، معتقد است، هم‌دلی و هم‌دردی اجتماعی، جزو ذات طبیعت است؛ زیرا ما ناچاریم مسیر زندگی را با یکدیگر بییماییم. به‌نظر او، مواجهات اتفاقی ما با یکدیگر در مسیر زندگی، به‌طور طبیعی، ایجاد دوستی می‌کند. سانتایانا، معتقد است، دوستی‌ورزی، امری عقلانی است؛ و بنابراین، انسان‌های منزوی، درواقع، از بی‌خردی رنج می‌برند. به‌نظر این نویسنده، آنچه موجب اصلی دوستی عقلانی است، شباهت‌ها هستند؛ یعنی، همان نظر ارسطویی که «کند هم‌جنس با هم‌جنس پرواز».

دوستی، دستوری نیست؛ بلکه عملی اختیاری و ارادی است. بازهم با تأکید از ارسطو، سانتایانا معتقد است، دوستی، باتجربه، و در عمل مشترک، تعمیق می‌یابد. ارسطو نیز معتقد بود که سه عامل آگاهی، میل قلبی و عمل مشترک، پایه‌های هر دوستی دیرپایی هستند. سانتایانا با هر سه عامل موافق است؛ اما به‌ویژه، بر عنصر آگاهی و خردورزی تأکید دارد.

مقاله سوم این بخش، تحت عنوان دوستی و فلسفه سیاسی، اثر جیمز شال (James Schall)، متأله مسیحی توسط محمدهادی طلعتی، ترجمه شده است. در این مقاله، شال، از نظریه مسلط مسیحیت سنتی، که اصل «همسایه‌ات را دوست بدار» و «همگان را دوست بدار» را، در تقابل با دوستی انتخابی می‌بیند؛ فاصله می‌گیرد. شال، دوستی عملی را، تمرین اساسی و مهمی برای رستگاری هر دوجهان می‌داند؛ و معتقد است، دین‌ورزی، بدون دوستی، تحقق نمی‌یابد. مقاله شال، نکات بسیار جالبی که نماینده تحول نظریه سنتی مسیحیت پیرامون دوستی است، ارائه می‌دهد. ولی، شاید، مهم‌ترین نظریه او فکری است که یکی از مشکلات فلسفه دوستی ارسطویی را، با تأکید بر آخرت‌شناسی مسیحی، پاسخ می‌دهد. ارسطو، معتقد بود، «اگر شما با همه دوست هستید؛ عملاً، با هیچ‌کس دوست نیستید». این اندیشه ارسطویی، از این فکر برمی‌خیزد که دوستی واقعی، نیازمند صرف وقت و توجه ویژه به دوستان است؛ و طبیعی است که انسان

نمی‌تواند برای تمام عالم وقت بگذارد و بنابراین در عمل هیچ‌کس در زندگی فرصت ندارد که بیش از چند دوست داشته باشد. این یعنی امتناع دوستی عملی پُردامنه در زندگی ناسوتی. شال، در پاسخ ارسطو، اظهار می‌دارد که اگرچه نمی‌توان با همهٔ خلق عالم در این جهان دوست شد؛ اما می‌توان اراده و میل دوستی با همهٔ خلق را به صورت یک ملکهٔ اخلاقی درون خود پرورد. وی سپس می‌گوید چون در آیین مسیحیت، اعتقاد به زندگی پس از مرگ هست، اگر در این جهان هم نتوانیم با همهٔ خلق عالم دوست شویم، چون در زندگی اخروی از فرصت زمانی بی‌نهایتی برخورداریم، این نقیصه جبران می‌شود.

مقالهٔ بعدی، به قلم مایکل میتیاس (Michael Mitias)، با ترجمهٔ فرناز عبدالباقیان، تحت عنوان «دوستی، نیازی هستی‌شناسانه»، بحث می‌کند که چون در سه دورهٔ اخیر، از پنج دورهٔ تمدنی غرب، یعنی دوران هلنی، شبه هلنی، دوران قرون وسطی، مدرن و معاصر، دوستی به عنوان پارادایم عمدهٔ حیات اجتماعی، از صحنهٔ زندگی خارج شده، ما باید آن را به عنوان پارادایم اساسی حیات به تمدن بازگردانیم؛ زیرا، بخش عمده‌ای از خوش‌بختی انسان، موکول به دوستی است.

مقالهٔ آخر بخش پایانی کتاب، تحت عنوان «برادری، هم‌بستگی، و دوستی مدنی»، نوشتهٔ سیبیل شوارتسنباخ (Sibyl Schwarzenbach)، با ترجمهٔ سحر طیب‌زاده بحث می‌کند که چگونه باید نظریهٔ دوستی ارسطویی را اصلاح، و با تغییراتی، در زندگی مدنی جاری ساخت.

نقد عمدهٔ شوارتسنباخ به ارسطو این است که اولاً، ارسطو، در نظریهٔ دوستی خود، نخبه‌گرا است. ثانیاً، او، دوستی را بر مبنای مشترکات تعریف می‌کند، نه تفاوت‌ها. نویسنده، سپس، نظریات جایگزین ناموفق غربی را نیز، مورد نقد قرار می‌دهد. به عنوان مثال، نظریهٔ برادری، که از انقلاب فرانسه وام گرفته شد، به زعم نویسنده، بار ایدئولوژیک، جنسیتی و تبعیض‌آمیز دارد. همین‌طور، نظریهٔ هم‌بستگی خلق‌ها، که آن هم یک اندیشهٔ کمونیستی است، باز، بار ایدئولوژیک - اقتصادی دارد. نهایتاً، شوارتسنباخ، پیشنهاد می‌کند که ما در زندگی مدرن، می‌توانیم، بر مبنای تفاوت‌ها، دوستی کنیم؛ بدین ترتیب که بر نهادهای مدنی

علاقه‌مند به بسط عدالت اجتماعی، بیفزاییم؛ و سازوکاری را فراهم کنیم که عدالت عمومی ما، دوستانه‌تر شود. شوارتسناخ، پیشنهاد می‌کند که ما می‌توانیم از طریق مالیاتی که برای گسترده‌تر کردن خدمات اجتماعی می‌پردازیم، با آدم‌های نیازمندی که هرگز آن‌ها را شخصاً نمی‌شناسیم، دوستی کنیم.

کتاب حاضر، با یک پس‌گفتار به قلم مؤلف، به پایان می‌رسد. در این مقاله کوتاه، با استفاده از نظریات دو فیلسوف فرانسوی متأخر، و نیز چهار فیلسوف ایرانی متقدم، که نظریاتشان در یک گفتمان روش‌مند قابلیت‌های توافق پارادایمی دارد، اندیشه‌های توسعه فلسفه و الهیات پساجنگ به‌سوی دوستی، مطرح می‌گردد. در این بخش، نخ تسبیح دوستی که درواقع همه مقالات این مجموعه را به هم پیوند می‌دهد، هویدا می‌گردد. این نخ تسبیح، همان تز اصلی کتاب، یعنی ضرورت توجه به دوستی، به‌عنوان پارادایم اصلی و ضروری زندگی اکنون و آینده ما است.

کتاب پیش رو یکسال پیش از بروز پاندمی کرونا تحویل ناشر گردید. شاید تقدیر این بود که در زمانی به دست خوانندگان برسد که انزوای تحمیلی به دنیا و همه ساکنین کره ارض، همه فرهنگها در ساحت گیتی را بطور جدی متوجه ضرورت یک ارتقائ تمدنی (paradigm shift) بنماید. اکنون همگان به هزینه‌های نجومی نزاع ونا مهربانی با طبیعت و ممنوع واقف شده‌اند. اکنون همگان میدانند که، به قول بهروز مرادی، در جهانی که در هیچ جنگی فشنگ کم نیامد، در هنگامه بروز پاندمی، کشورهای بزرگ صنعتی از هم ماسک دزدیدند! جهان کرونا زده سوراخهای بزرگی را در نظامهای اندیشگی و رفتاری همه تمدنها آشکار ساخته است. این بحران فراگیر بیش از هر موقعیت پیشینی، ضرورت، فلسفه وجودی، پیام و جان مایه کتاب حاضر را خواندنی و شنیدنی و وجدانی میکند.

اکنون هر انسانی، حتی با هوش زیر متوسط نیز، سخن ابوالحسن هجویری، نویسنده یکی نخستین کتاب‌های عرفانی به زبان فارسی را، هزار سال پس از وی، باید به تجربه دریافته باشد که گفت «دوستی، یک وظیفه است؛ زیرا، تنهایی، مرگ است».